

MICHAŁ KOZŁOWSKI

ORCID: 0000-0002-9372-9292

Marek Świerczek, *Największa klęska polskiego wywiadu. Sowiecka operacja dezinformacyjna „Trust” 1921–1927*, Fronda, Warszawa 2020, s. 432

DOI: 10.15290/sp.2020.28.13

Operacja „Trust” była prowadzona przez sowieckie służby specjalne w latach 1921–1927 i miała na celu osłabienie wpływów rosyjskiej białej emigracji w Europie. Jednocześnie wspomniane działania doprowadziły do rozpoznania siatek wywiadowczych oraz metod pracy wywiadów: Polski, Estonii, Łotwy, Finlandii oraz w pewnym stopniu Rumuni, Francji i Wielkiej Brytanii. Nazwa „Trust” wywodziła się od rosyjskiego słowa „Triest”, używanego na określenie organizacji w korespondencji kodowej pomiędzy centralą w Moskwie i jej komórkami na Zachodzie.

Współcześnie podsumowania badań nad operacją podjął się historyk i publicysta Marek Świerczek (ur. 1970) w niedawno wydanej książce, która jest przedmiotem niniejszej recenzji. Praca jest rozszerzoną wersją rozprawy doktorskiej obronionej w 2017 r. w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie pod kierunkiem prof. Roberta Majznera. Dla ścisłości należy dodać, że pierwsze wydanie pracy ukazało się w 2019 r. w mikroskopijnym nakładzie pod tytułem: *MOCR-Trust Polski wywiad wojskowy a sowiecka operacja dezinformacyjna (1921–1927)*¹. Świerczek jest uznanym badaczem problematyki służb specjalnych².

¹ M. Świerczek, *MOCR-Trust Polski wywiad wojskowy a sowiecka operacja dezinformacyjna (1921–1927)*, Radomsko 2019.

² W dorobku Świerczka znajdują się m.in. teksty: *Udział Wiktora Tomira Drymmera w aferze MOCR-Trust w świetle jego artykułu z 1965 r. pod tytułem „Trust”. Wstęp do analizy*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 6, 2014, nr 10, s. 155–167; *Modus operandi GPU na przykładzie operacji „Trust” opisanej w „Trioich stolicach” W.W. Szulgina. Próba analizy*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 7, 2015, nr 211–223; [Rec.] S. Wojciechowski, *Triest. Wspomniania, czyli wspomnienia „pożytecznego idioty”*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 9, 2017, nr 16, s. 251–255; [Rec.] A. Krzak, *Czerwoni Azefowie. Afera MOCR-Trust 1922–1927*,

Temat operacji „Trust” był już podejmowany w polskiej historiografii. Przede wszystkim trzeba tu wymienić dwie relacje o charakterze wspomnieniowym. Autorem pierwszej z nich był kapitan Jerzy Niezbrzycki (Ryszard Wraga), legendarna, aczkolwiek kontrowersyjna postać polskiego wywiadu³. Relacja oficera została opublikowana w paryskiej „Kulturze”⁴. Drugim autorem jest całkowicie zapomniany podpułkownik Władysław Michniewicz⁵. W 1991 r. w Chicago ukazała się wydana jego własnym sumptem książka *Wielki sowiecki bluff*. Ze współczesnych badaczy o operacji Trust pisali Andrzej Krzak i Konrad Paduszek⁶.

Pierwszy rozdział książki Świerczka zatytułowany: *Inspiracja jako metoda pracy operacyjnej* (s. 22–58) zawiera charakterystykę elementów operacji dezin-

„Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 9, 2017, nr 17, s. 187–189; *Wewnętrzne źródła porażki Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w starciu z Państwowym Zarządem Politycznym przy Ludowym Komisariacie Spraw Wewnętrznych Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej podczas operacji dezinformacyjnej sowieckiego kontrwywiadu, znanej jako „afery MOCR-Trust”*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 10, 2018, nr 18, s. 168–199.

- ³ Brak do tej pory całościowej biografii tej postaci. Podstawowe prace: B. Polak, *Kpt. Jerzy Niezbrzycki (Wraga) 1902–1968. Sowietolog czy oficer wywiadu?*, [w:] *Sekretna wojna: z dziejów kontrwywiadu II RP (1914)1918–1945(1948)*, t. 2, red. Z. Nawrocki, Poznań 2015, s. 563–591; S. Cenckiewicz, *O poglądach geopolitycznych Eugeniusza Romera, Władysława Studnickiego, Henryka Bagińskiego i Jerzego Niezbrzyckiego*, „Arcana” 2000, nr 2, s. 53–82; P. Libera, B. Nowożycki, *Jerzy Niezbrzycki (Ryszard Wraga) – Jerzy Giedroyc: dzieje trudnej współpracy*, [w:] *Sekretna wojna...*, s. 625–642; G. Mazur, *Kpt. Jerzy Niezbrzycki (1902–1968)*, [w:] *Sekretna wojna...*, s. 593–605; T. Dubicki, A. Suchcitz, *Oficerowie wywiadu WP i PSZ w latach 1939–1945. Słownik biograficzny*, t. 1, Warszawa – Łomianki 2009, s. 188–198; K. Paduszek, *Jerzy Niezbrzycki – oficer i historyk II Oddziału II SG WP*, [w:] *Sekretna wojna...*, s. 607–624.

- ⁴ „Trust”, „Kultura” 1949, nr 4/5, s. 156–177.

- ⁵ Władysław Michniewicz (1901–1995), od 1917 r. członek POW na Humańszczyźnie. W 1918 r. aresztowany przez bolszewików w Rosji, skąd uciekł. W grudniu skazany na karę śmierci przez petlurowców, również uciekł. Na Humańszczyźnie kierował placówką POW do sierpnia 1919 r. Od marca 1920 r. służył w II Oddziale Sztabu Generalnego WP. Od sierpnia 1920 r. przebywał na placówce wywiadowczej w Estonii (od 1921 r. jako drugi pomocnik attaché). Od stycznia 1922 r. pracował na placówce wywiadowczej w Moskwie, od grudnia 1922 do czerwca 1923 r. był jej kierownikiem. Następnie ponownie znalazł się w centrali II Oddziału Sztabu Generalnego WP. W latach 1922–1927 pełnił służbę w 45 Pułku Piechoty w Równem. Absolwent Wyższej Szkoły Wojennej (1930). Następnie w Dowództwie 2 Dywizji Piechoty Legionów. Od listopada 1932 r. ponownie w Wydziale Wywiadowczym II Oddziału (placówka w Kijowie). W 1937 r. został dowódcą kompanii w 15 Pułku Piechoty. W 1938 r. ponownie w wywiadzie (Czechosłowacja). W 1940 r. został szefem wywiadu na Środkowym Wschodzie, a w 1943 r. szefem Oddziału II 2 Korpusu Polskiego. Po zakończeniu wojny wyemigrował do Ameryki Południowej i zamieszkał w Argentynie. Por.: K. Paduszek, *„Enfant terrible” wywiadu i kontrwywiadu II Rzeczypospolitej, czyli rzecz o ppłk. Władysławie Michniewiczu*, [w:] *Wywiad kontrwywiad wojskowy II RP*, red. T. Dubicki, Łomianki 2019, s. 177–186.

- ⁶ A. Krzak, *Czerwoni Ażefowie. Afera MOCR-Trust 1922–1927*, Warszawa 2010; K. Paduszek, *Zajrzeć do mózgu Lenina: wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja*, Łomianki 2016.

formacyjnych. Zostały w nim omówione kwestie teoretyczne, a ściślej relacje pomiędzy dezinformacją a kłamstwem, manipulacją i prowokacją. Opisano też pierwsze operacje dezinformacyjne służb specjalnych.

Rozdział drugi (*Uwarunkowania operacji MOCT-TRUST*, s. 59–94) jest syntetycznym opisem operacji. Fikcyjna organizacja białogwardzistów, kierowana przez sowieckie służby miała na celu przekonać rosyjską emigrację, że w ZSRS działa prężna opozycja antykomunistyczna. Jednocześnie wciągnięto w grę wywiady różnych państw. Świerczek przeprowadził tu krytyczną analizę źródeł i obszernej literatury przedmiotu. Warto przypomnieć, że do dziś nie wiemy, kto był inicjatorem operacji „Trust”. Historycy wskazywali: Feliksa Dzierżyńskiego, jego zastępcę Waczesława Mienżynskiego, ale też porucznika Wiktora Steckiewicza. Ten ostatni, szef polskiej siatki wywiadowczej w Piotrogradzie, został przewerbowany przez Sowietów i następnie wcielił się w rolę funkcjonariusza Oddziału Specjalnego CzeKa. Pewne jest, że istotną rolę odegrał w całej operacji Artur Artuzow.

Trzeci rozdział recenzowanej książki, zatytułowany *Charakterystyka kanałów informacyjnych* (s. 95–223) zawiera szczegółową analizę kontaktów sowieckich służb z białą emigracją. Początkiem operacji było wciągnięcie do gry wywiadu estońskiego. Jego przedstawiciel kapitan Roman Birk uzyskał ofertę zakupu dokumentów dotyczących potencjału wojskowego i gospodarczego Sowietów. W 1922 r. Birk został przewerbowany i podjął współpracę z OGPU. Jego zdrada ułatwiła rozwinięcie operacji. Estończycy zwrócili się po jakimś czasie do polskiego II Oddziału. Z ramienia polskiego wywiadu współpracę z fikcyjną organizacją MOCR rozpoczęli polscy oficerowie. Warto podkreślić, że Autor skorygował w pracy błędne ustalenia innych badaczy na wspomniany temat.

Rozdział czwarty opracowania Świerczka (*Zablokowanie alternatywnych źródeł informacji. Sprzężenie zwrotne*, s. 225–250) dotyczy działań wobec Attachatu Wojskowego przy Poselstwie RP w Moskwie. Polski wywiad w tym czasie stał się na kilka lat nieświadomym pomocnikiem sowieckich służb specjalnych. Tak na przykład polscy dyplomaci udostępnili Sowietom swoją pocztę dyplomatyczną. Agenci OGPU mieli też dostęp do placówek II Oddziału. W konsekwencji służby sowieckie poznały ludzi i metody działania polskiej „dwójki”. Jednym z ciekawszych fragmentów tego rozdziału jest *passus* o Bolesław Kontrymie, będącym dezinformatorem polskiego attaché wojskowego Romualda Wolikowskiego (s. 231–235). Współpraca Kontryma, ówczesnego oficera Armii Czerwonej, według Świerczka była pozorowana, podobnie jak jego rzekoma ucieczka do Polski. Warto podkreślić, że dezterter nie został zdegradowany, nie pozbawiono go odznaczeń. W ZSRS żył spo-

kojnie jego brat Konstanty, użyty zresztą w 1947 r. do operacji sprowadzenia Bolesława do kraju, gdzie, jak wiadomo, spotkała go kara śmierci.

Kolejny rozdział recenzowanej książki poświęcony jest zakończeniu operacji (s. 251–311) w kwietniu 1927 r. Wtedy też miała miejsce fikcyjna ucieczka do Finlandii jednego z czołowych działaczy MOCR – Kasatkina. Rzekomy zbieg ogłosił, że właściwie nazywa się Oppperput i od wielu lat jest agentem bolszewickich służb. Według jego zeznań operacja była prowokacją w celu dezinformowania i spenetrowania wrogich służb wywiadowczych. Operacja „Trust”, co warto podkreślić, była przeprowadzona z wykorzystaniem jedynie źródeł osobowych. Nie wymagała też wielkich nakładów finansowych. Mało tego, stała się źródłem dochodu dla sowieckiej bezpieki. „Trust” stanowić może wzór dla innych tego typu akcji podejmowanych przez służby specjalne. Operacja została bowiem powtórzona w wielu wariantach w okresie zimnej wojny.

Rozdział szósty omawianej publikacji (*Źródła porażki oddziału II SG WP w starciu z GPU*, s. 321–400) jest poświęcony analizie błędów polskiego wywiadu, który przez lata nie zdemaskował bolszewickiej prowokacji. Jak się okazało, powołana komisja pod przewodnictwem podpułkownika Ludwika Bocińskiego zamiast wyjaśnić, w lipcu 1927 r. zatuszowała sprawę. Oznaczało to zupełne sparaliżowanie pracy wywiadowczej w ZSRS. Z powodu możliwych nowych prowokacji zaniechano tam pracy werbunkowej. Od tego czasu wywiad polski w państwie sowieckim funkcjonował jedynie przez placówki dyplomatyczne, ograniczające się do obserwacji. Dlatego warto zgodzić się z sensacyjnym tytułem książki, że opisana operacja służb sowieckich była zarazem jedną z największych klęsk polskiego wywiadu.

Pracę wieńczy zakończenie (s. 401–406) oraz obszerna bibliografia (s. 407–424). Bardzo cenny jest też materiał ilustracyjny. Podsumowując należy stwierdzić, iż prezentowana książka jest cenną pozycją. Stanowi pracę dojrzałą i mądrą. Napisana w przystępny i barwny sposób jest bardzo ciekawą lekturą. Imponuje ilością wykorzystanych źródeł przeróżnej proveniencji, a przede wszystkim ogromną erudycją Autora. Recenzowana monografia z pewnością porządkuje dotychczasową wiedzę na temat operacji „Trust”. Z całą więc pewnością książka Marka Świerczka jest jedną z najważniejszych prac na temat polskiego wywiadu okresu dwudziestolecia międzywojennego, jakie napisano w ostatnich latach.

Michał Kozłowski – mgr, historyk, pracownik Wojskowego Biura Historycznego im. K. Sosnkowskiego (Sekcja Badań nad Wojskiem po 1945 r.). Zajmuje się głównie historią historiografii.

e-mail: micha.kozlowski@ron.mil.pl